

Inna Negrescu-Babuș

UNELE CLARIFICĂRI CONCEPTUALE ALE BILINGVISMULUI

Numărul lucrărilor de specialitate în domeniul bilingvismului și multilingvismului este în continuă creștere. Dacă lingvistica mai veche (Șcerba, Meillet etc.) pune accentul pe aspectul colectiv al bilingvismului, astăzi atenția cercetătorilor se îndreaptă spre cazurile de bilingvism individual – obiectul principal al unei discipline mai noi – psiholingvistica. Aceasta încearcă să aducă soluții în rezolvarea unor probleme precum cauzele și efectele bilingvismului, modalitățile de realizare a fenomenului, unele particularități de comportament și de personalitate a persoanei bilingve etc.

Bilingvismul a fost interpretat și definit în diverse feluri, trezind astfel controverse în înțelegerea acestuia. Unele dintre definiții fiind contradictorii datorită criteriilor și metodelor diferite utilizate în delimitarea conceptului de bilingvism. De cele mai multe ori, bilingvismul este explicat prin opoziție cu monolingvismul, fapt ce produce numeroase dificultăți și ambiguități, deoarece nicio limbă nu este „pură” în ceea ce privește influența altor limbi. Existența unui monolingvism „necontaminat” fiind o utopie [1]. Abordarea funcțională a bilingvismului pune accentul pe frecvența utilizării limbilor, întrucât bilingvul utilizează alternativ limbile pe care le cunoaște, în diverse situații, voluntar sau potrivit așteptărilor comunității sau interlocutorului [2].

Prin bilingvism se înțelege capacitatea unui individ sau a unei populații de a utiliza în comunicare două sisteme lingvistice diferite. Conceptul de bilingvism a evoluat, spunea W. Mackey [3, p. 9], lărgindu-se treptat de la „egala stăpânire a două limbi” (definiție prezentă și astăzi în majoritatea dicționarilor și glosarelor) până la o „cunoaștere pasivă” a limbii scrise sau „folosirea nu numai a două limbi, ci a mai multor limbi” (W. Mackey [3, p. 9]. Această îmbogățire extremă a termenului generează numeroase confuzii, deoarece ajungem fie la conceptul de pluri- ori multilingvism, fie la o distanțare de specificul bilingvismului. Acesta constând în prezența a două limbi la unul și același individ, cu întreaga gamă de diferențe specifice ce se adaugă la învățarea oricărei celei de-a doua limbi: utilizarea în egală măsură, folosirea alternativă, atitudinea vorbitorului față de limbile posedate, în plan subiectiv, ca având aceeași importanță.

Haugen [2], Valdés [4], cercetători cu renume în problematica bilingvismului, subliniază faptul că termenii de bilingv și bilingvism continuă să fie utilizați inadecvat, inclusiv de către specialiștii în domeniu. Promotorii definiției mai largi, propusă de Haugen, sunt de părerea că abilitățile bilingve se pot reprezenta mai bine de-a lungul unui continuum în care limba A și B prezintă grade diferite de stăpânire la diversele categorii de indivizi bilingvi. În condițiile actuale de globalizare, bilingvismul tinde tot mai mult la statutul de normă, acceptând o definiție care are în vedere nu doar bilingvismul simetric care se manifestă destul de rar, ci și la formele „neechilibrate”, în care una dintre cele două limbi este dominantă. Foarte interesantă și justă pare a fi concepția lui Th. Elwert despre

„limba maternă” și despre vorbirea „discursului interior”. Prima nu este neapărat identică cu limba cel mai bine știută sau cu „limba principală” a unui vorbitor. Limba „discursului interior” ca și „limba viselor” nu este mereu aceeași în cazul bi- și multilingvilor și deci nu coincide de fiecare dată cu „limba maternă”, ci depinde de mulți factori: limba vorbită în mod obișnuit cu interlocutorul imaginar al dialogului, limba unei cărți citite, limba unui anumit mediu etc.

Cercetătorii au admis existența unui bilingvism *individual* și a unui bilingvism *colectiv*. În acest din urmă caz, bilingvismul poate fi *parțial* sau *total*, manifestându-se fie la nivelul unui grup de vorbitori, fie la cel al întregii comunități lingvistice.

Bilingvismul se poate manifesta și ca un fenomen *accidental* (particular) sau unul *curent* (oficializat) în cadrul unei comunități lingvistice sau al unui grup. Prezența bilingvismului curent, oficializat, nu presupune însă, în mod automat, ca toți locutorii, aparținând grupului sau comunității respective, să fie bilingvi.

În funcție de originea sa, bilingvismul a fost distribuit în trei categorii: *natural* (apărut ca rezultat al căsătoriilor mixte ori al contactului cu alte populații – în localități plurilingve și/sau în apropierea granițelor ce despart două arii lingvistice distincte), *voluntar* din dorința locutorilor, în general, fără să existe condițiile expuse mai sus), *decretat* – impus la nivelul comunității lingvistice (de obicei, împotriva voinței membrilor acesteia).

În funcție de nivelul de cunoaștere și de utilizare a sistemelor lingvistice respective de către locutori, bilingvismul poate fi *activ* (ambele idiomuri sunt atât înțelese, cât și folosite) sau *pasiv* (unul dintre idiomuri este numai înțeles, fără să fie utilizat activ).

Bilingvismul mai poate fi de tip *cult* (dacă locutorii cunosc cel puțin la nivel pasiv variantele literare ale celor două limbi aflate în contact fie în comunitate, fie „la distanță”).

Nu voi insista asupra acestor clasificări, întrucât lista este destul de lungă și variază de la un autor la altul. Important e să subliniem că bilingvismul este una dintre cele mai complexe probleme și de aceea, trebuie să admitem, după cum spunea și cunoscutul specialist în bilingvism, W. Mackey, că bilingvismul este un fenomen „relativ” [5, p. 9]. Bilingvismul nu înseamnă „simpla posedare a două limbi” [6, p. 18], pot avea loc variații în procesul de utilizare a celor două limbi, bilingvii nu au același grad de competență între ei, în ambele limbi, și în decursul comunicării aceluiași individ pot apărea greșeli, interferențe între cele două limbi, la același subiect care altă dată, în alte împrejurări, vorbește corect. La bilingvi, interferențele nu pot avea loc decât între limba maternă și o limbă nou achiziționată. S-a demonstrat că e mult mai ușor de asimilat un idiom complet diferit genetic de cel matern decât un sistem lingvistic al unui idiom înrudit. Altfel spus, e mai ușor de învățat o limbă asemănătoare pentru o cunoaștere pasivă, dar pentru cunoașterea activă a unei limbi e mai ușor de învățat una diferită.

Persoanele bilingve pot fi împărțite în două mari categorii, în funcție de motivația care stă la baza însușirii celei de-a doua limbi. Noțiunea se referă la atitudinea pozitivă a individului față de bilingvism și de culturile caracteristice fiecăreia dintre limbile în discuție. Astfel, în prima categorie pot fi incluse persoanele care își însușesc a doua limbă voluntar, din proprie inițiativă, de obicei, elita bilingvă. Din a doua categorie fac parte persoanele ce aparțin minorităților lingvistice (în anumite cazuri și copiii ce provin

din familii mixte), care, pentru a face față diverselor situații, au nevoie de învățarea unei alte limbi. Acești indivizi nu au posibilitatea de a alege o anumită limbă, ci devin bilingvi datorită conjuncturii. Reprezentanții comunităților minoritare etnice devin bilingvi, de cele mai multe ori, datorită influențelor venite din partea familiei și a mediului, deoarece fără a cunoaște limba majorității se micșorează drastic numărul posibilităților de educație, găsirea unui loc de muncă etc. Fără limba minorității se rupe rețeaua de comunicare familială, nefiind exclus riscul izolării.

În mod ideal, bilingvul ar trebui să se identifice pozitiv cu cele două grupuri a căror limbă o cunoaște și să fie recunoscut și acceptat de acestea ca membru deplin. În situații favorabile, cea de-a doua limbă se învață în plus față de prima, și nu în detrimentul acesteia. Vorbim în acest caz de un bilingvism aditiv. Introducerea diferențierii „aditiv-subtractiv” s-a dovedit a fi foarte utilă pentru înțelegerea unor rezultate contradictorii ale unor studii empirice. În cazul bilingvismului aditiv diferite limbi, etnii, religii ale mediilor eterogene sunt considerate egale, statutul lor fiind aproximativ egal. În situația în care una dintre limbile, culturile, religiile mediului eterogen sunt considerate ca fiind mai valoroase, avem de a face cu un bilingvism subtractiv. Bineînțeles că între cele două cazuri extreme există o serie de situații tranzitorii.

Analiza mai profundă a diferitor forme de bilingvism scoate în evidență faptul că anume cel aditiv face posibilă existența unei reale interculturalități, valorificând efectele pozitive ale bilingvismului asupra dezvoltării cognitive ale copiilor. Cercetări mai recente au demonstrat că bilingvismul are o influență benefică asupra gândirii divergente, asupra identificării regulilor cognitive, capacității de înlocuire a simbolurilor, abilității de a interpreta mesajele nonverbale, capacității de învățare a unei noi limbi etc.

E interesant de studiat, în cazul bilingvismului, legăturile dintre limbaj și gândire sau limbaj și cultură. W. Mackey [3] menționa despre așa-numita „utilizare interioară” în bilingvism. De fapt, unul din criteriile de stabilire a preponderenței uneia dintre cele două limbi la bilingv a fost considerat de către unii autori a fi gândirea. În cazul bilingvismului „perfect”, acea proiecție a gândirii – ideea poate să alterneze în ambele limbi. Acest lucru depinde totuși de *momentul* din viața individului (dacă una dintre cele două limbi este predominantă în perioada studiilor școlare sau universitare) de gradul de însușire a unuia dintre registrele celor două limbi sau a modului în care a asimilat codul de specialitate etc.

Unul dintre aspectele cele mai interesante ar fi și *conștiința lingvistică* a prezenței celor două sisteme, competență prezentă chiar și la copiii care au în jurul a trei ani. Așa-numita „Metodă Ronjat” este responsabilă de această conștientizare timpurie. În cazul unui copil cu un bilingvism bine dezvoltat, această conștientizare nu constă în „traducerea” dintr-o limbă în alta, ci în abilitatea și capacitatea de a înțelege că este vorba despre două limbi și ca urmare, există posibilitatea comunicării în două modalități diferite. La acest nivel se pune deci problema competenței lingvistice care are doi factori: cel de suprafață și cel cognitiv.

Competența lingvistică de suprafață este responsabilă de comunicarea cotidiană, putând fi observată în modul în care are loc dezvoltarea vocabularului de bază sau în însușirea regulilor gramaticale elementare. Acest tip de competență se dezvoltă în prima

limbă asimilată până la vârsta de 5-6 ani. Aspectul cognitiv al competenței lingvistice asigură limbii rolul de instrument al gândirii. Competența cognitivă este universală pentru toate limbile învățate ulterior. În aceste condiții, învățarea diferitor limbi se influențează reciproc. Cummins explică aceste fenomene prin ipoteza pragurilor și ipoteza interacțiunilor [7]. Astfel performanțele din cea de-a doua limbă se datorează sau sunt rezultatul nivelului de dezvoltare a competenței din prima limbă asimilată.

Competența comunicativă înglobează și o latură socială, variind în funcție de diversele subgrupuri care formează o anumită comunitate lingvistică. De aici și ideea că în cazul noțiunii de competență comunicativă producerea și interpretarea enunțurilor nu este ghidată doar de un sistem de reguli gramaticale, ci și de un sistem de norme și de convenții determinate social și cultural, întrucât locusul cunoștințelor comunicative este reprezentat de comunitatea lingvistică.

În concluzie, chiar dacă bilingvismul duce la o mai mare deschidere și la mai multă toleranță, chiar dacă favorizează interculturalitatea, să nu uităm faptul că el nu trebuie impus și că rezultatele depind în mare măsură de condițiile socioculturale în care are loc socializarea. Acolo unde una dintre cele două culturi este defavorizată, bilingvismul impus riscă să devină un factor de represiune. Copilul obligat să învețe o a doua limbă într-un context nefavorabil va suferi un blocaj mental care îi va crea dificultăți în utilizarea la maximum a ofertei lingvistice ce îi stă la dispoziție.

Referințe bibliografice

1. Bialystock E. *Bilingualism in Development. Language, Literacy, and Cognition*. – Cambridge. Cambridge University Press. 2001.
2. Haugen E. *The Norwegian Language in America*. – Pennsylvania. Univ. of Pennsylvania Press. 1953.
3. Mackey W. *Bilinguisme et contact des langues*. – Paris. Klincksieck, 1976.
4. Valdés G. *Expanding Definitions of Giftedness. The Case of Young Interoreters From Immigrant Communities*. – Mahwah. NJ. Lawrence Erlbaum Associates. 2003.
5. Mackey W. *Bibliographie internationale sur le bilinguisme/International bibliography on bilingualism*. – Quebec. Les Presses de l'Université Laval. 1982.
6. Titone R. *Studies in the psychology of second-language learning*. – Zürich. PAS-Verlag. 1964.
7. Cummins J. *Cognitive/academic language proficiency, linguistic interdependence, the optimum age question and some other matters*. În: *Working Papers on Bilingualism*, nr. 19, p. 121-129, 1979.

Institutul de Filologie
(Chișinău)